कक्षा एकमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमताको अध्ययन

जयन्ती महरा

परीक्षा क्रमाङ्क : २८०६१३/०७३

त्रि.वि. दर्ता नं.: ९-२-३२९-४४१-२००८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षाअन्तर्गत

स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टर नेपा.शि. ५४४

पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

२०७३/2017

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

प्रतिबद्धता पत्र

यस शोध प्रतिवेदनभित्रका सामग्रीहरू कहीँ कतैबाट साभार गरिएका छैनन् । यसका कुनै पनि अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका पनि छैनन् । तसर्थ यो शोध प्रतिवेदन नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

....

जयन्ती महरा

मिति : २०७३/१२/१०

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको छात्रा जयन्ती महराले **कक्षा एकमा अध्ययरनत विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमताको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा रही तयार गरेका हुन् । परिश्रमपूर्वक तयार गरिएको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

प्रा.डा. यादवप्रकाश लामिछाने

(**शोधनिर्देशक**)

मिति : २०७३/१२/११

March 24, 2017

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह चौथो सत्र नेपा.शि. ५४४ पाठ्यक्रमका निम्ति यस सङ्काय तर्फका छात्रा जयन्ती महराद्वारा **कक्षा एकमा अध्ययरनत विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमताको अध्ययन** शीर्षकमा तयार गरिएको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	दस्तखत
१.	प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख)	....
२.	प्रा.डा. रामचन्द्र लम्साल (शोध विशेषज्ञ)	....
३.	प्रा.डा. यादवप्रकाश लामिछाने (शोधनिर्देशक)	....

मिति : २०७३/१२/२२

April 04, 2017

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र, सङ्काय नेपाली शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ यो शोधपत्र तयार गरिएको हो । शोधकार्य आफैंमा जटिल र बौद्धिक कार्य हो । त्यसमा पनि अक्षरलेखनको अध्ययन गर्न झन जटिल छ । लेखाइ भाषाको अन्तिम र महत्त्वपूर्ण सिप हो । अक्षरलेखनको अध्ययनका लागि मैले कञ्चनपुरका कक्षा एकमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमता शीर्षक छनोट गरेकी छु । आफ्नो व्यस्त समयको बाबजुद पनि मलाई यो शोधपत्रका लागि आवश्यक सरसल्लाह र कुशल निर्देशन दिनुहुने शोधनिर्देशक प्रा.डा. यादवप्रकाश लामिछानेज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्ने सिलसिलामा आवश्यक सरसल्लाह दिनुहुने नेपाली भाषा शिक्षा विभागका विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराईलगायत नेपाली भाषा विभागका सम्पूर्ण गुरुवर्गप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

त्यसैगरी शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि विद्यार्थीहरूको अवलोकन गर्दा नमुना छनोटमा परेका विद्यालयमा सहज वातावरण निर्माण गरी दिनुहुने सम्पूर्ण विद्यालयका प्र.अ., शिक्षकहरू तथा विद्यार्थी भाइ बहिनीहरूप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

मेरो अध्ययनलाई यस तहसम्म पुऱ्याउनु हुने आदरणीय बुबा आमा जगदीश सिंह महरा र द्रोपती महरा, दिदी बहिनी तथा भाइहरूप्रति आजीवन ऋणी छु । शोधपत्र लेखनका क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउने मेरा सम्पूर्ण सहपाठी साथीहरूप्रति सहृदय धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै नेपाली भाषा पुस्तकालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय पुस्तकालय तथा सम्पूर्ण आफन्तजनप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । उक्त शोधलाई शुद्ध टङ्कन गरी सहयोग गर्नुहुने विपिन सुवेदीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधको उचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

मिति: २०७३/१२/१०

जयन्ती महरा

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र लेखनसँग सम्बन्धित छ । भाषाका चारवटा सिपमध्ये लेखन सिपमा आधारित भएर यो तयार पारिएको छ । यसका लागि कक्षा एकमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखनलाई अध्ययनको विषयवस्तु मानिएको छ । कञ्चनपुर जिल्लाका विभिन्न विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको क्षमता पहिचान गर्नु र लैङ्गिकताका र विद्यालय प्रकृतिका आधारमा अक्षरलेखन क्षमताको तुलनात्मक विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्यमा आधारित भई यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

यस अध्ययनमा सामग्री सङ्कलन तथा विश्लेषणका लागि विभिन्न विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ । यस प्रश्नावली निर्माण गर्दा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । उक्त प्रश्नावलीमा जम्मा १० वटा प्रश्न रहेका छन्, जसलाई विद्यार्थीहरूमा परीक्षा सञ्चालन गरी सामग्री निर्माण गरी प्रयोग गरिएको छ । छनोट गरिएका १० वटा विद्यालयबाट ५ छात्र र ५ छात्रा गरी १०/१० का दरले जम्मा १०० जना विद्यार्थीहरूलाई नमुना जनसङ्ख्याका रूपमा लिइएको छ । नमुना छनोट विद्यार्थीहरूबाट प्रश्नावलीद्वारा प्राप्त भएको तथ्याङ्कलाई मध्यमान, मानक विचलन र प्रतिशताङ्कका आधारमा व्याख्या विश्लेषण र तुलना गरी निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त तथ्याङ्कहरूलाई तालिकीकरण र स्तम्भ चित्रद्वारा प्रष्ट्याइएको छ ।

लैङ्गिकता र विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा प्राप्त तथ्यको तुलना गरी निष्कर्ष निकालिएको छ । मध्यमानका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको मध्यमान ७७.५० रहेको छ । यसमा मध्यमानभन्दा माथि अक्षरलेखन भएका विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या ५२ जना र मध्यमानभन्दा कम भएका ४२ जना रहेकाले समग्र विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमता सन्तोषजनक रहेको छ । समग्र विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमताको मानक विचलन ८ रहेको छ । मानक विचलन भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ स्तर सन्तोषजनक रहने भएकाले उक्त अध्ययनमा पनि विद्यार्थीहरूको सिकाइ स्तर राम्रो देखिन्छ । प्रतिशताङ्कका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको सबैभन्दा बढी ५८ प्रतिशत उत्तममा रहेकाले विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमता उत्तम खालको रहेको छ । मध्यमानका आधारमा छात्र र छात्राको अक्षरलेखन क्षमताको तुलना गर्दा छात्रको मध्यमान ७७.५६ र छात्राको मध्यमान ७६.९ रहेकाले छात्राको भन्दा छात्रको सिकाइ स्तर राम्रो छ । मानक विचलनका

आधारमा छात्र र छात्राको अक्षरलेखन क्षमताको तुलना गर्दा छात्रको मानक विचलन ८.३२ र छात्राको मानक विचलन ७.९८ रहेकाले छात्रको तुलनामा छात्राको प्राप्ताङ्क सन्तुलन रहेको छ । मध्यमानका आधारमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमताको तुलना गर्दा सामुदायिक विद्यालयको मध्यमान ७६.७६ र संस्थागत विद्यालयको मध्यमान ७८.२४ रहेकाले सामुदायिकभन्दा संस्थागत विद्यालयको सिकाइ स्तर केही राम्रो छ । मानक विचलनका आधारमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमताको तुलना गर्दा सामुदायिक विद्यालयको मानक विचलन ७.७२ र संस्थातग विद्यालयको मानक विचलन ८.२० रहेकाले संस्थागत विद्यालयका तुलनामा सामुदायिक विद्यालयको प्राप्ताङ्क सन्तुलित छ । सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको प्रतिशतका आधारमा तुलना गर्दा अत्युत्तम श्रेणीमा सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरू ४० प्रतिशत रहेका र संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरू ४४ प्रतिशत रहेकाले सामुदायिक विद्यालयभन्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमता राम्रो रहेको छ ।

विषयसूची

		पृष्ठ सङ्ख्या
अध्याय एक : शोधपरिचय		**१–६**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याकथन	२
१.३	शोधकार्यको उद्देश्य	३
१.४	अध्ययनको सान्दर्भिक	४
१.५	अध्ययनको सीमाङ्कन	५
१.६	अध्ययनको रूपरेखा	६
अध्याय दुई : पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक अवधारणा		**७–२५**
२.१	पूर्वकार्यको पुनरावलोकन	७
	२.१.१ पुस्तक पुनरावलोकन	७
	२.१.२ शोधकार्यको पुनरावलोकन	९
२.२	पूर्वकार्यको पुनरावलोकनको महत्त्व	१४
२.३	अक्षरलेखनको सैद्धान्तिक अवधारणा	१४
२.४	लेखनकला शिक्षणका कार्यकलापहरू	१६
	२.४.१ यान्त्रिक लेखन	१६
	२.४.२ निर्देशित लेखन	१६
	२.४.३ स्वतन्त्र तथा सिर्जनात्मक लेखन	१७
२.५	अक्षरलेखनका प्रारम्भिक कार्यकलापहरू	१८
	२.५.१ हस्तलेखन	१८
	२.५.२ अनुलेखन	१८
	२.५.३ श्रुतिलेखन	१९

२.६ परम्परागत नेपाली वर्णमालाको परिचय १९

२.७ सग्ला अक्षर चिनारी तथा लेखन शिक्षण २०

२.८ आधार अक्षर र त्यसबाट बन्न सक्ने अक्षरहरू २१

२.९ मात्रा सहितका अक्षरको चिनारी २२

२.१० संयुक्त अक्षरहरूको चिनारी २३

२.११ लेखनकला शिक्षणको आवश्यकता र महत्त्व २४

अध्याय तिन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया २६–३१

३.१ अध्ययन विधि २६

३.२ जनसङ्ख्याको पहिचान २७

३.३ नमुना छनोट २७

३.४ तथ्य सङ्कलन प्रक्रिया २७

३.५ साधनको निर्माण २८

३.५.१ प्रश्नावली २८

३.५.२ परीक्षा सञ्चालन २८

३.५.३ तथ्य सङ्कलन २९

५.६ व्याख्या र विश्लेषण २९

अध्याय चार : समग्र विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमताको तुलना ३२–३४

४.१ प्रतिशतका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ३२

४.२ मध्यमान र मानक विचलन आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ३४

अध्याय पाँच : लैङ्गिकताका आधारमा अक्षरलेखन क्षमताको तुलना ३५–४४

५.१ लैङ्गिकताका आधारमा अक्षरलेखन क्षमताको तुलनात्मक स्थिति ३५

५.१.१ प्रतिशतका आधारमा छात्रहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ३५

५.१.२ मध्यमान र विचलनका आधारमा छात्रहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ३७

५.१.३ प्रतिशतका आधारमा छात्राहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ३८

५.१.४ मध्यमान र विचलनका आधारमा छात्राहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ३९

५.२ लैङ्गिकताका आधारमा अक्षरलेखन क्षमताको तुलनात्मक विश्लेषण ४०

५.२.१ प्रतिशतका आधारमा छात्र र छात्राको अक्षरलेखन क्षमताको तुलना ४१

५.२.२ मध्यमान र विचलनका आधारमा छात्र र छात्राको अक्षरलेखन क्षमताको तुलनात्मक स्थिति ४२

५.३ निष्कर्ष ४४

अध्याय छ : विद्यालय प्रकृतिका आधारमा अक्षरलेखन क्षमताको तुलना ४५–५५

६.१ विद्यालय प्रकृतिका आधारमा अक्षरलेखन क्षमतात्मक स्थिति ४५

६.१.१ प्रतिशतका आधारमा सामुदायिक विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमता ४५

६.१.२ मध्यमान र विचलनका आधारमा सामुदायिक विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ४७

६.१.३ प्रतिशतका आधारमा संस्थागत विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमता ४८

६.१.४ मध्यमान र विचलनका आधारमा संस्थागत विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ५०

६.२ विद्यालय प्रकृतिका आधारमा अक्षरलेखन क्षमताको तुलना ५१

६.२.१ प्रतिशतका आधारमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको तुलना ५२

६.२.२ मध्यमान र विचलनका आधारमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमताको तुलना ५३

६.३ निष्कर्ष ५५

अध्याय सात : सारांश, निष्कर्ष र उपादेयता **५६–६०**

७.१ सारांश ५६

७.२ निष्कर्ष ५७

७.३ उपादेयता ५९

सन्दर्भ सामग्रीसूची

परिशिष्ट

व्यक्तिगत विवरण

तालिका सूची

पृष्ठ सङ्ख्या

तालिका नं. १	:	प्रतिशतका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति	३२
तालिका नं. २	:	मध्यमान र मानक विचलन आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति	३४
तालिका नं. ३	:	प्रतिशतका आधारमा छात्रहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति	३६
तालिका नं. ४	:	मध्यमान र विचलनका आधारमा छात्रहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति	३७
तालिका नं. ५	:	प्रतिशतका आधारमा छात्राहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति	३८
तालिका नं. ६	:	मध्यमान र विचलनका आधारमा छात्राहरूको अक्षरलेखनको स्थिति	४०
तालिका नं. ७	:	प्रतिशतका आधारमा छात्र र छात्राको अक्षरलेखनको तुलनात्मक स्थिति	४१
तालिका नं. ८	:	मध्यमान र विचलनका आधारमा छात्र र छात्राको अक्षरलेखन क्षमताको तुलनात्मक स्थिति	४३
तालिका नं. ९	:	प्रतिशतका आधारमा सामुदायिक विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमता	४६
तालिका नं. १०	:	मध्यमान र विचलनका आधारमा सामुदायिक विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति	४८
तालिका नं. ११	:	प्रतिशतका आधारमा संस्थागत विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमता	४९
तालिका नं. १२	:	मध्यमान र विचलनका आधारमा संस्थागत विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति	५१
तालिका नं. १३	:	प्रतिशतका आधारमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको तुलनात्मक स्थिति	५२
तालिका नं. १४	:	मध्यमान र विचलनका आधारमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमताको तुलना	५४

स्तम्भ चित्रसूची

पृष्ठ सङ्ख्या

स्तम्भ चित्र नं. १ : प्रतिशतका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ३३

स्तम्भ चित्र नं. २ : प्रतिशतका आधारमा छात्रहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ३६

स्तम्भ चित्र नं. ३ : प्रतिशतका आधारमा छात्राहरूको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ३९

स्तम्भ चित्र नं. ४ : प्रतिशतका आधारमा छात्र र छात्राको अक्षरलेखनको तुलनात्मक स्थिति ४२

स्तम्भ चित्र नं. ५ : प्रतिशतका आधारमा सामुदायिक विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ४७

स्तम्भ चित्र नं. ६ : प्रतिशतका आधारमा संस्थागत विद्यालयको अक्षरलेखन क्षमताको स्थिति ५०

स्तम्भ चित्र नं. ७ : प्रतिशतका आधारमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको तुलनात्मक स्थिति ५३

सङ्क्षेपीकृत सूची

सङक्षेपीकृत रूप		पूर्ण रूप
नेपा.शि.	:	नेपाली शिक्षा
प्र.	:	प्रतिशत
प्र.अ.	:	प्रध्यानाध्यापक
प्रा.डा.	:	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.वि.	:	प्राथमिक तह
वि.सं.	:	विद्यार्थी सङ्ख्या
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
सं.	:	संस्थागत
संङ्.	:	सङ्ख्या
सा.	:	सामुदायिक
क्र.सं.	:	क्रम सङ्ख्या

शोधमा प्रयुक्त पारिभाषिक पद, पदावली र तिनको सान्दर्भिक अर्थ

१. अत्युत्तम	:	८५ भन्दा माथि अङ्क प्राप्त गर्ने
२. उत्तम	:	७६ देखि ८५ सम्मको अङ्क प्राप्त गर्ने
३. मध्यम	:	६६ देखि ७५ सम्मको अङ्क प्राप्त गर्ने
४. निम्न	:	६५ भन्दा तल अङ्क प्राप्त गर्ने
५. पूर्वकार्य	:	यस शोधभन्दा पहिले गरिएका सम्बन्धित अध्ययन अनुसन्धान
६. मध्यमान	:	बिचको मान अर्थात् मध्यक
७. मानक विचलन	:	मध्यमानबाट देखिने औसत भिन्नता
८. संस्थागत विद्यालय	:	सरकारद्वारा अनुदान प्राप्त कम्पनी ऐनअन्तर्गत निजीरूपमा सञ्चालित विद्यालय
९ सामुदायिक विद्यालय	:	सामुदायिक अनुदानमा आधारित तथा समुदायद्वारा सञ्चालित विद्यालय